

Hegedűs Rita¹

AZ INFINITÍVUSZ LENDÜLETE –

A főnévi igeneves mondatbeágyazódás elméleti és gyakorlati megközelítésből

Abstract

The functional-cognitive approach is deeply rooted in the Hungarian linguistics. The problem of how to contrast the Hungarian embedded infinitive clause to the adequate structure of the indo-europien languages cannot be solved by structural-grammatical methods. Talmy's Force Dynamic model gives the key to how to find the tertium comparationis for the different usage of the infinitive clause. The study proves that teaching practice enhances the gains of theoretic insights.

Keywords: *tertium comparationis, subjunctive, sequential/summative scanning*

Kulcsszavak: *tertium comparationis, mondatbeágyazódás, konjunktívuszi mellékmondat*

1. Bevezetés

Az infinitívuszos szerkezetek elméleti és gyakorlati vizsgálata nyelvész-nyelvtanári pályafutásom során többször felmerült. Elsősorban a magyart idegen nyelvként tanulók hibái irányították rá a figyelmet erre a látszólag szintaktikai kérdésre. A hibák elemzéséből, kategorizálásából nőtt ki az irányított, statisztikailag is értékelhető tesztelés, mely lépésenként vezetett néhány alapkérdés megválaszolásához:

- mivel magyarázható, hogy az indoeurópai nyelvekben az infinitívuszos mondatrövidítések sokkal gyakoribbak, mint a magyarban;
- van-e szabály arra, hogy a magyarban mely esetekben cserélhető fel a konjunktívuszt tartalmazó mellékmondat főnévi igeneves szerkezetre.

Hosszú évek gyakorlata során sokszor kerül a tanár nehéz helyzetbe, amikor a legalaposabb felkészülés ellenére sem tud kielégítő választ adni bizonyos „kínos” tanulói kérdésekre. Tudomásul kell venni, hogy vannak problémák, amelyekre a tanuló nyelvtudásának, a nyelvtudomány eredményeinek, a tanár felkészültségének adott szintjén

¹ Hegedűs Rita PhD, Berlini Humboldt Egyetem – Károli Gáspár Református Egyetem;
hegedus.rita@gmail.com

nem adható válasz. E három eshetőség közül az utolsó a legkínosabb, ugyanakkor a leggyümölcsözőbb is lehet, amennyiben a kutatásra sarkall. Ekkor, a valós problémákra adott válaszlehetőségek keresése közben születhet olyan eredmény, amely a nyelvtudományt gazdagítja.

A tertium comparationis – azaz a közös nevező – megtalálásához vezető út nemegyszer hosszú és rögzös, kitérőkkel tarkított.

Hosszú – mivel az infinitívuszi mondatrövidítéssel kapcsolatos hibákra ca. 30 évvel ezelőtt figyeltem fel, az adekvát magyarázatot azóta keresem.

Rögzös – a magyarban hibásnak értékelt főnévi igenévi rövidítés feloldására az alárendelt mondatból való átalakítás alkalmas. Ezek az alárendelő mondatok viszont már önmagukban is több nehézséget hordoznak: az alárendelés típusának megválasztása – alanyi, tárgyi vagy célhatározói alárendelés – szintaktikai, a mellékmondat igéjének konjunktívuszi (hagyományos, nem funkcionális elnevezéssel élve: imperatívuszi) vagy indikatívuszi alakjának kiválasztása pragmatikai, a helyesen ragozott alak kiválasztása morfológiai nehézség.

Kitérőkkel tarkított – a strukturális szemléletű nyelvléírásra épülő nyelvtanítás számára a használható szabály a grammatikában gyökerezik, s lehetőség szerint explicit. A lexikai és pragmatikai szempontok, s az ezek mélyén rejlő kognitív összefüggések ebbe a kategóriába nehezen férnek bele, sokkal nehezebben ragadhatók meg, s ellentmondanak a nyelvtanulás során alkalmazott „szabály” fogalmának. A kizárólag szintaktikai–morfológiai alapú szabályok keresése felesleges kitérőket jelentett; segített ugyan a jelenség részletes feltárásában, ám a megoldáshoz nem vitt közelebb.

A némettel való részletes összevetés áll 2016-ban megjelent tanulmányom közepontjában (Hegedűs 2016). A jelen írás ennek rövidített, a magyar főnévi igeneves szerkezetekre fókuszáló, s az abban megfogalmazott álláspontokat újabb érvekkel alátámasztó változata.

2. A főnévi igenév mint szófaj; a lehetséges mondatrészi szerepek

Leíró nyelvtanainkban *átmeneti szófajként* szereplő főnévi igenév funkcióját egyrészt az ige és a főnév általános tulajdonságaiból, másrészt erőteljesen nyelvhez, ill. nyelvállapothoz kötött különbségéből kiindulva lehet megérteni. Ahogyan a magyar nyelv specifikus tulajdonsága, hogy ugyanazt a formánst egyaránt felveheti ige és főnév (személyt jelölő formáns: birtokos személyjel, ill. igei személyrag), az indoeurópai nyelvekre és a magyarra egyaránt jellemző, hogy a főnév nem jelöli az időbeli kiterjedést, az ige ezzel szemben igen. Az indoeurópai infinitívusz „átmeneti” jellemvonása, hogy atemporális és aperszonális, ezzel szemben a magyar infinitívusz jelöli a személyre való vonatkoztatást: *látnom kell*. Ettől függetlenül a magyar is megtartja átmenetiségét: kimerevíti, időtlenné teszi a cselekvésfogalmat, így léphet fel alanyi, tárgyi vagy célhatározói szerepben:

(1) *Jó itt üldögdélni.*

(2) *Hallom a vihart közeledni.*

(3) *Elmegyek úszni.*

Nem foglalkozom a ritkán előforduló tekintethatározói szerepű infinitívusszal:

(4) *Jönni jön, de minek;*

s e tanulmány keretei közé nem akarom besorítani az infinitívuszi vonzat komplex problémáját.

Kiindulásként fontos leszögezni két sarkalatos pontot.

1.) Az **állítmány/predikátum** megjelölést funkcionális értelemben használom: A funkcionális megközelítés értelmében az az állítmány, amely új mozzanattal viszi előre a kommunikációt (v.ö. Dik 1978: 25–37). Szerkezetileg természetesen tovább lehet bontani ezeket a nagyobb egységeket, de a formális, lexéma-szemponitú mondatelemzés tévútra vezeti a nyelvtanulót. Ezen „tévutak” eklatáns példája a birtoklást kifejező szerkezetek állítmánynak titulált *van*-ja és részeshatározóként számon tartott *-nak/-nek* ragos főneve, ill. a *kell* segédigés mondatok szintén részeshatározónak értékelt *-nak/-nek* ragos főneve:

(5) *Péternek sietnie kell.*

(6) *Péternek van két barátja.* (Hegedűs 1999.)

2.) A különböző nyelvek **nyelvtani kategóriáinak elhatárolása** – különös tekintettel a szófajokéra – nem fedi egymást tökéletesen. A formai megfeleltetés kifejezetten félrevezető², a szemantika bevonása a kritériumrendszerbe ingoványos terület: egy-egy kategória nagysága, hatásköre attól függ, mely diszkrét egységek alapján határozzák meg a kategória fő jellemzőit. Mindezek figyelembevételével leszögezhető, hogy a nyelvi összevetésnél tökéletes szófaji egyezésről nem lehet szó, legfeljebb megfeleltetésről. Ezzel magyarázható, hogy, bár a magyar főnévi igenév személyjelölése az infinitívusz aperszonalitásának ellentmond, mégsem vonható kétségbe e kategóriába való tartozása³. A további gondolatmenet szempontjából lényeges még egy szempont, mely a német/angol és magyar infinitívuszos konstrukciók különbségénél fontos szerepet játszik: Smirnova (Smirnova 2010) Langackerre támaszkodva (Langacker 2008⁴) a szófajok elkülönítésénél fontosnak tartja a *simplex* és *komplex* tulajdonságot. Eszerint az észlelés szempontjából nem mindegy, hogy egy dolgot statikusnak vagy dinamikusnak érzékelünk. A dinamikus – *komplex* – kapcsolat mentálisan az egyes részegységek egymásra következő sorozatának feldolgozásaként realizálódik. Jelen van az állandó változás, a részek egymásból fejlődnek (sequenzial Scanning). Ennek tipikus példája az ige. A *simplex* kapcsolatok statikusak, ide tartoznak pl. a melléknévek, főnevek. Smirnova a *zu*+infinitívuszos szerkezeteket aprocesszuálisnak nevezi: ugyan komplex tulajdonságokat mutatnak – részegységekből állnak – ám mentális feldolgozásuk ho-

2 A német leíró nyelvtanok tipikus megoldása, hogy főnévként azonosítanak minden olyan önálló morfémát, amely megkaphatja a *der, die das*-t, ill. az igeiség kritériuma a konjugálhatóság, a főnévé a deklinálhatóság. Az ilyen típusú egynyelvi, formai meghatározás alapján természetesen nem lehet mit kezdeni a magyar személyjelölő formánsok igei és főnévi kapcsolódásával: *várunk, házunk*.

3 Érdekes és tanulságos feladat lenne a prototípus-elmélet kiterjesztése a szófaji kategóriákra.

4 The event unfolds through time. At each instant the ball occupies some position in space, but each case is a different one: collectively these positions define its spatial path. The situation obtaining at any one moment constitutes a simplex relationship and is therefore complex. (Langacker 2008: 109)

lisztikusan történik, az egyes részegységek/részállapotok egyidejűleg aktiválódnak⁵.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy az *-ás/-és* képzős deverbális nomenek sok szempontból tekinthetők az indoeurópai nyelvek infinitívusának ekvivalenseként. Ha egy lehetséges prototipikus szófaji felosztást veszünk alapul, a *-ni* képzős igeneveknél erőteljesebben jellemző rájuk a *summativ Scanning*: azaz még távolabb állnak az igétől.

3. Az infinitívusos szerkezetek vizsgálatának lehetséges szempontjai

A különböző típusú infinitívus-konstrukciók vizsgálatánál első pillanatban nehézkesnek tűnik a *tertium comparationis* megtalálása. Segítséget jelenthet a szerkezetek alárendelő mondattal való összevetése: maga a **beágyazás/beágyazódás** megjelölés arra utal, hogy egy eredetileg két predikátumot tartalmazó megnyilatkozásban a második predikátum infinitívuszi formában, mondatrészként beépül az elsőbe.

(7) <i>Jó itt üldögélni.</i>	(7a) <i>Jó, hogy itt üldögélünk / Jó, ha itt üldögélünk.</i>
(8) <i>Hallom a vihart közeledni.</i>	(8a) <i>Hallom, hogy közeledik a vihar.</i>
(9) <i>Elmegyek úszni.</i>	(9a) <i>Elmegyek, hogy ússzak.</i>

Az eredeti és a betűjellel indexelt mondatpárok tagjai a három esetben különbözőképp viszonyulnak egymáshoz. 29 magyar anyanyelvű megkérdezett közül 27 a (7) – (7a) mondatpár tagjai között jelentős különbséget észlelt. A (8) – (8a) mondatpár esetében 20 megkérdezett azonosnak értékelte a két mondatot, a (9) – (9a) esetében 17 válaszoló érzett különbséget, de nem tudta megfogalmazni ennek mibenlétét⁶.

A **grammatikai kategóriákat** figyelembe vevő elemzés a következő eredményt adja:

- (7) – (7a) és (8) – (8a) esetében a fölé- és alárendelt predikátum időben egymást fedik:
- (7) [most] *Jó itt [most] üldögélni* – a személyre való vonatkoztatás hiánya általános érvényűvé terjeszti ki, időtlenné teszi az állítás hatókörét.
- (8) [most] *Hallom a vihart [most] közeledni* – a két proposíció időben egybeesik.
- (9) [majd, egyszer] *Elmegyek [majd, egyszer] úszni* – az *úszás* időben mindenképpen követi a főmondatbeli cselekvés végrehajtását: *elmegy < úszik*; T1 < T2
- (8) esetében a személyek egyezését vagy különbözőségét figyelembe véve egyértelmű, hogy az accusativus cum infinitivo szerkezetekben különbözik az alany személye.

Az alanyok személye akár különbözhet is: (9b) *Elküldöm a fiamat úszni* – az időbeli viszonyok nem változnak.

5 [...]Neben den beschriebenen simplexen Beziehungen gibt es auch komplexe aprozessuale Beziehungen: Sie bestehen zwar aus mehreren Zuständen, werden aber durch ein sog. *summary scanning* (in Folgenden: **summatives Scanning**) als Einheit erfasst. (Smirnova 2010: 111)

6 A kérdőívet a Balatonalmádi Magyar–Angol Tannyelvű Gimnázium 12-es diákjai töltötték ki. Érdekes képet mutatnak a mondatpárok esetleges különbségének magyarázatai: legtöbb válaszadó hangsúlykülönbségként nevesíti az eltéréseket; szinte mindenki felismeri az (1) – (1a) általános – személyes eltérését. Természetesen nem használják a Langacker-féle terminológiát, de ráéreznek az (1) mondat *summativ Scanning*-jére.

A **mentális feldolgozás szempontját** vizsgálva megállapítható, az időbeli párhuzam – mely (7) esetében épp az atemporalitáson és személytelenségen keresztül kelti az „általánosság” érzetét, egyértelműen a szummatív feldolgozásról tanúskodik.

A (8) példában – s általában az accusativus cum infinitivo szerkezetekben – a főmondat a közlés forrását jelöli, az információ értékhez nem tesz hozzá. Így az információ szintén egységként jelenik meg.

A (9) mondatban a kétféle cselekvés egymástól jól elkülöníthetően, sajátos logikai-pragmatikai kapcsolatot létrehozva jelenik meg, melyek vizsgálata érdekes eredményeket hozhat. Mielőtt azonban mélyebben belemerülünk a célhatározói mondatok fordításából adódó hibák elemzésébe, mindenképpen rögzítenünk kell néhány, akár stilisztikainak is nevezhető észrevételt.

3.1. Infinitívusz vagy alárendelés?

Tény, hogy az indoeurópai nyelvekben számszerűen gyakoribb az infinitívuszi beágyazódás, mint a magyarban. Mind az irányított, mind a nyitott feladatok vizsgálata azt mutatja, hogy elsősorban a tárgyi alárendeléseknél, és a különböző alanyokat tartalmazó célhatározói mondatoknál lép fel interferencia. A magyar nyelvtanok nem fektetnek különösebb súlyt e jelenségre, hiszen az anyanyelvi nyelvhasználók esetében nem fordulnak elő ilyen jellegű hibák⁷, ezek kizárólag a magyar mint idegen nyelv oktatásában, ill. a fordítás során jelennek meg. Nem véletlen, hogy a problémával kizárólag a kontrasztív indíttatású nyelvelírások foglalkoznak⁸.

Néhány egyszerű strukturális szabály segítségével kiküszöbölhető a legdurvább tévesztések, de ezek egyrészt csak részigazságokat tartalmaznak, nem általánosíthatók, másrészt nem világítják meg a szerkezeteket mozgató dinamikát, a grammatikával nem magyarázható összefüggéseket. A nyelvtanulás kezdeti szakaszában ugyan alkalmazhatók, de az előrehaladás mértékétől függően fokozatosan „le kell őket cserélni” pragmatikai, ill. kognitív magyarázatokra. Az új megközelítést mindig meg kell előznie jól kiválasztott hangos anyagoknak, melyből a tanuló induktív módon, kreatív feladatként maga jut el a megoldáshoz. A probléma tudatosítására a B1 szint előtt semmiképpen sem kerülhet sor. A tanulóknak jártassággal kell rendelkezniük a modális segédigék, ill. a felszólító módú igeragozás használatában. Szükséges, hogy már előzőleg találkozzanak tartalomváró alárendelő összetett mondatokkal (*hogy-os*

7 Érdekes további eredményeket hozhat az infinitívuszos beágyazódással kapcsolatos hibák elemzése a magyar származásnyelvű beszélők nyelvhasználatban. Saját, a berlini Humboldt Egyetem Magyar tanszékén gyűjtött megfigyeléseim szerint az angol/német mintára alkotott, a magyarban hibás szerkezetek előfordulása nagyon gyakori a magyar származásnyelvű, ám német/angol környezetben szocializálódott hallgatók körében.

8 Korchmáros a főnévi igenév tárgyalásánál említi az alárendelő mondatok és az infinitívuszi mondatrövidítés viszonyát. Két esettel foglalkozik: a főmondat alanya, ill. tárgya megegyezik a beágyazott főnévi igenév alanyával. (Korchmáros 2006: 129–130). Ennél részletesebben tárgyalja az infinitívuszi mondatbeágyazást Hegedűs (2004: 268–275).

mondatok), amelyek mellékmondataiban felismerik a pragmatikai komponenst: a **még meg nem valósult, de szándékolt, tervezett eseményt**.

A két szálon futó előkészítést autentikus szöveg alapján érdemes elvégezni.

MODÁLIS SEGÉDIGÉK TUDATOS HASZNÁLATA	HOGY-OS ALÁRENDELŐ MONDATOK
<p><i>Tisztelt Részvevők!</i> (10) Az alábbiakban hasznos információkkal szeretnénk szolgálni az útiköltség-támogatással kapcsolatban. (11) Egyetemünk az útiköltség támogatásában segítséget kíván nyújtani. (11) Az útiköltség-támogatást a konferenciát követően egyéni bankszámlára tudjuk átutalni. (12) Ehhez minden igénylőnek ki kell töltenie a mellékelt űrlapot.</p>	<p>(13) Ehhez kérjük Önt, hogy a ... e-mail címre küldje el a következő adatokat, hogy elő tudjuk készíteni a megfelelő dokumentumokat. (14) Kérjük továbbá, hogy a konferenciára hozza magával menetjegyei fénymásolatát.</p>
<p>(15) Az anyaintézmény adatait nem szükséges csatolni a dokumentumokhoz</p>	

Jól látható, hogy a bal oldali oszlop segédige+infitívuszt tartalmazó mondatokat, a jobb oldali *hogy*-os mellékmondatokat tartalmaz. A segédigévé válás grammatikalizációs folyamata történetileg levezethető; felismerhető, az egykor önálló predikátumként funkcionáló modális segédigék különböző mértékben elvesztik önállóságukat. A (15) mondat predikatívuma⁹ egyenesen átvezet az alárendeléshez: (10a) *Nem szükséges az, hogy csatolják az adatokat* – s így rögzíthető az infinitívuszos mondatbeágyazódás egyik gyakori típusa: az alanyi alárendelés.

3.2. A grammatikára támaszkodva

E tanulmány kereteit meghaladná a téma teljeskörű kifejtése, ezért kénytelenek vagyunk lemondani a modalitás, a beszédszándék, a kommunikációs cél aprólékos szempontjainak vizsgálatáról – összpontosítsunk a lehetséges szabályalkotásra. A mondatbeágyazás gyakori hibáinak kiküszöbölésére szolgáló legegyszerűbb **grammatikai** szabály szintaktikai természetű:

I. A célhatározói alárendelő mondatok mellékmondata minden további nélkül

⁹ Részletes kifejtését lásd: Károly 1956.

kifejezhető infinitívusszal, amennyiben a főmondat és a mellékmondat alanya megegyezik:

(3) *Elmegyek úszni.*

II. A célhatározói alárendelő mondatok mellékmondata kifejezhető infinitívusszal, amennyiben a főmondat tárgya azonos a mellékmondat alanyával:

(16) *Elküldöm a gyereket vásárolni.*

III. A célhatározói alárendelő mondatok mellékmondata kifejezhető infinitívusszal, amennyiben a főmondat datívusza azonos a mellékmondat alanyával:

(17) *Veszek egy gitárt a gyerekeknek gyakorolni.*

(18) *A papa adott egy ötszázast Jancsikának fagyizni.*

A példamondatok alapján a grammatikai alapú szabály ugyan megállja a helyét, de az ellenpróbák megingatják a vélt biztonságot: gyakoribb a (18a) *A papa adott egy ötszázast Jancsikának fagyira.*

Kifejezetten hibásnak érezzük a következő, datívuszos szerkezeteket: (19) **Az orvos felírt egy újfajta gyógyszert a betegek meggyógyulni.*

Pusztán a mondatrészi szerep tehát már a datívusz esetében sem egyértelműen iránymutató. Ilyenkor vagy megelégszünk egy kevésbé explicit szabállyal:

IV. Ha nem vagy biztos a mondatbeágyazás helyességében, válaszd az alárendelő mondatot!

Vagy elbúcsúzunk a száraz grammatikai megoldásoktól, s átlépünk a szemantika színesebb világába.

3.3. Szemantikai megközelítés

A tanulói hibák tárházát kínálják a direktív igét tartalmazó tárgyi alárendelő mondatok:

(20) **A nővér megkért levetkőzni.*

(21) **Az adóhivatal felszólított az adót befizetni.*

(22) **A szigorú apa megparancsolta a gyerekeknek korán ágyba menni.*

A szerkezetileg alárendelt predikátum negatív előjelű – azaz az elérendő/megalósítandó cél valaminek a meg-nem-történte – szintén nem tűri az infinitívuszi mondatbeágyazásódást:

(23) **Viszek magammal ernyőt nem megázni.*

(24) **Nem eszem süteményt, nem meghízni.*

(25) **Becsukom az ablakot, nehogy fázni.*

További, tanulói produktumokból származó hibás mondatok:

(26) **A férfi megakadályozta a feleségét elmenni a lakásból.*

(27) **A rendőr kényszerített a gyalogosokat elhagyni az utat.*

(28) **Jancsi rávette Juliskát elszökni az erdőbe.*

(29) **Az anyám megengedte felvenni az ő cipőjét.*

A szemantikai elemzésből levonható következtetés messze áll az explicit szabálytól. Mindenképpen tetten érhető az akceptálható főmondat igéjének jelentéskomponense: szándék/törekvés/akarat a megvalósítandó/elérendő cél irányában. Ahol nincs jelen ez a jelentéskomponens – (23, 24, 25, 26) –, vagy éppen túl erős, eléri az „erőszakos kényszerítés” szintjét – (27, 28) –, ill. éppen ellentmond annak – (26) –, ott **helytelen az alárendelés helyett alkalmazott infinitívuszi szerkezet**.

3.3.1. A mozgást jelentő igék

Gyakori típus a főmondatban a mozgást jelentő ige: (30) *János bement a házba pihenni*. Az infinitívusz nélküli mondat – (30a) *János bement a házba* – perfektív, az ige teljesítményt jelöl (accomplishment), benne az esemény lezárását, az eredményes befejezését megelőző szakasz is profilírozva van. Az infinitívusszal bővített szituációban az esemény ugyan bővült egy célképzettel, de egyben elvesztette perfektív aspektusát: **a második predikátum perfektiválódása eltolódott egy bizonytalan jövő időre**, sikeres befejezésének időpontja ismeretlen.

A következő mondatok akceptálhatóságát 12 magyar anyanyelvű személy segítségével próbáltam ki. A mindenki által helytelennek ítélt mondatokat *-gal, a legalább két megkérdezett véleményező által hibásként értékelt mondatot *+-szal jelöltem.

- (29) *János bement a házba pihenni.*
 (30) (*+) *János belépett a házba pihenni.*
 (31) (*) *János bement a szobájába egyedül lenni.*
 (32) (*+) *Kinyitom az ablakot szellőztetni.*
 (33) (*) *Kinyitom az ablakot napozni.*
 (34) (*+) *Kinyitom az ablakot kinézni.*
 (35) (*) *Kinyitom a rádiót zenét hallgatni.*
 (36) *Beugrott a barátnőjéhez beszélgetni.*
 (37) *Bepillantott a terembe ellenőrizni a diákokat.*
 (38) (*) *Meggyújtotta a villanyt jobban látni.*
 (39) (*) *Begyújtott a tűzhelybe főzni.*
 (40) *Eljött üdvözölni minket.*
 (41) *Eljöttem átadni az ajándékokat.*
 (42) *Elhívtam Jutkát úszni.*
 (43) *Beküldtem a gyereket a szobájába játszani.*
 (44) *Lefektettem a gyereket aludni.*
 (45) (*) *Felkeltettem a gyereket iskolába menni.*

Egyértelműen helyesnek bizonyultak a (30), (37), (38), (41), (42), (43), (44), (45) mondatok. Mi jellemzi ezeket?

- Az első és a második predikátum azonos, *Ágens* szerepű.
- Az első predikátum *Páciens* szerepű tárgya a második predikátum alanya. Mind-

két esetben az első predikátum igéje konkrét vagy absztrakt értelemben vett mozgást fejez ki.

- A (16), (17) mondatok első predikátuma *Recipiens* szerepű, az *adás-kapás* szituációkban ezek lépnek fel a második predikátum *Ágensek*ént.
- A mondatokban a két predikátum között kauzalitás figyelhető meg. Az első predikátum cselekvése előidézti, lehetővé teszi a második predikátum megvalósítását.

3.3.2. Mi tartja össze a két predikátumot?

A „beágyazható” és az önállóságukat megőrző, kizárólag tagmondatként akceptálható predikátumok elkülöníthetőségéhez érdemes közelebbről is megvizsgálni az utolsó pontban említett kauzalitást. Leonard Talmy **Force dynamics**¹⁰ elmélete szerint az objektumok között erőhatás működik, melyeknek a tárgyak vagy ellenállnak, vagy megadják magukat. Egy interakció során a középpontban álló entitás (Agonist) a saját belső erőinek hatására vagy megvalósíthatja a változást – mozgást –, vagy egy másik entitás (Antagonist) megakadályozza ebben. A helyesnek értékelt beágyazott infinitívuszos szerkezetekben az Agonista által kiváltott erő akadálytalanul áramlik, magával sodorja az Antagonistát. Ebben a jelentben a kezdeti lendületet nem tartóztatja fel semmi, a megkezdett folyamat a célja felé tart.

Ezen elmélet segítségével magyarázható, hogy a magyarban miért kisebb a beágyazott infinitívuszos szerkezetek gyakorisága: az indoeurópai nyelvek strukturális szempontjai mellé belép az erő-dinamika feltétele – azaz **kognitív szempont** is.

Ily módon nyernek magyarázatot a hibás mondatok:

- A **tagadás** megszakítja az energiaáramlást, megállásra kényszeríti az Agonista erő kifejtését (23, 24, 25).
- A **direktívumok** nem biztosítanak elegendő erőt – kívül állnak a szcénán, nem hatnak közvetlenül a folyamat előrelendítésére (20, 21, 22).
- **Az erőhatás kívülről jön**, nem a középpontban álló Agonistától (20, 21, 22), (27, 28). Némi túlzással akár a magyar észjárás sajátosságait is felismerhetjük e pontnál: amíg a külső parancs/kényszer belsővé nem válik, addig nem épül be tökéletesen a struktúrába.
- A „nagyon perfektív” – azaz teljesítmény-igéknél (achievement) a folyamat már elérte a végpontját, nem **vihető tovább egy újabb cél felé** (31).
- **Az egyes események nem egymásból következnek**, nem követhető egyenes vonalúan az erő áramlása (32, 34, 35, 36, 39, 46). A legtöbb bizonytalanság itt fordul elő: erőteljesen szituáció, ill. beszélő-függő, hogy mennyire érzi a megnyilatkozó összefüggőnek az időben egymás után következő eseményeket. Hibásnak érezzük a (40) mondatot, viszont akár elfogadhatónak is ítélnéljük ennek parafrázisát: (40a) Begyűjtott a kályhába melegedni.

Az újabb változatokban – (40b) *Begyűjtott a kályhába melegedni.* (40c) *Lekuporodott me-*

10 vö. Talmy 1988

legedni. – már „egyre egyértelműbben” érződik, hogy a cselekvés határozott szándékkal, egy lendülettel indul, folyik le, s éri el célját.

Költői kérdés, hogy mindez hogyan tanítható, hogyan foglalható szabályba – ez az a pont, ahol a nyelvészet észrevétlenül beletorkollik az irodalomba.

4. Összefoglalás

A fentiek segítségével igyekeztem bebizonyítani, hogy a magyar beágyazott infinitívuszos szerkezeteknél a vezérfonal a Talmy-féle erő-dinamika szempontja. E kognitív szempont az angol/német mondatbeágyazódásnál nem játszik szerepet¹¹, ezért is olyan gyakori a hibázás. A teljes szituáció egységként értelmeződik, a **kezdet – lefolyás – célra való irányulás** egysége (summatív Scanning) a mondatban akár az egyes komponensek aspektualitását is megváltoztatja.

A nyelvtanítás, a nyelvi összevetés kimeríthetetlen forrása a nyelv megismerésének. A hibaanalízis a *tertium comparationis* keresésén keresztül egyenesen elvezet a nyelv grammatikai–szemantikai–pragmatikai szabályszerűségeinek feltárásához, s mindehhez szervesen hozzátartozik a kognitív feldolgozás is. Egy-egy nyelvpár esetében hol könnyen, hol nehezebben ismerhető fel a „hasonlítás harmadikja”. A beágyazott infinitívuszos szerkezetek vizsgálata megerősíti a köztudott, ám gyakran háttérbe szorított tézist: a leggyümölcsözőbb teóriák a praxisban gyökereznek.

11 Magyarázhatjuk akár az energiaáramlás hiányával is az angolban/németben megfigyelhető jelenséget: passzív főmondat után nem következhet beágyazott infinitívusz. Külön köszönet Christina Kunzénak, a HU Magyar irodalom és kultúra tanszékén működő kiváló műfordítónak a segítségért, az összegyűjtött negatív példákért. Ezek közül néhány kiemelkedő darab: *Es war erst eine militärische Intervention nötig, um zur Einsicht zu kommen. „Rolf” wurde zum Spürhund ausgebildet, um Flüchtige verfolgen zu können. Das alte Haus wurde renoviert, um dort wieder Theater spielen zu können.*

Irodalom

- Dik, S. C. 1978. *Functional Grammar*. Publications in Language Sciences, 7, Dordrecht.
- Hegedűs, Rita 1999. Alany-e az állítmány? In: Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *A nyelv mint a szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása*. 1998. április 16–18. Vol I–III. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szombathely, 319–324.
- Hegedűs, Rita 2004. *Magyar Nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Hegedűs, Rita 2016. Der Energiebedarf des Infinitivs, In: Rita, Hegedűs – Tamás, Görbe (eds.): *Small Language, What Now? The Theory and Practice of Functional Linguistics in Teaching „Minor“ Languages*. Biblion Media GmbH, München, 137–163.
- Károly, Sándor 1956. Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. *Nyelvtudományi Értekezések* 10.
- Langacker, Ronald W. 2008. Sequential and summary scanning: A reply. *Cognitive Linguistics* 19: 4, 571–584.
- M. Korchmáros Valéria 2006. *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv*. Szege-di Tudományegyetem.
- Smirnova, Elena – Mortelmans, Tanja 2010. *Funktionale Grammatik. Konzepte und Theorien*. Walter de Gruyter. Berlin/New York.
- Talmy, Leonard 1988. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12, 49–100.